

ÇAY

Alkan DEMİR, TEAE

1.Giriş

Çay, ülkemizde en çok tüketilen sıcak içeceklerin başında gelen ve hatta bazılarının tiryakisi olduğu bir bitkidir. Çaygiller (Theaceae) familyasına mensup olan çay bitkisi (Camellia sinensis veya Thea sinensis) genellikle çalı formunda olan bir ağaçtır. Çayın anavatanı Çin olarak bilinmektedir ve ilk kültüre alındığı ülkedir.

Türkiye’de çay bitkisi Doğu Karadeniz Bölgesi’nde, Gürcistan hududundan başlayan ve batıda Fatsa’ya kadar uzanan alan içerisinde yetiştirilmektedir. Sahilden yer yer 30 km içerilere kadar giren, ortalama 8 km derinliğinde olan Araklı-Karadere sınırına kadar uzanan alan, çay yetiştiriciliği için en elverişli bölge olması nedeniyle birinci sınıf çay bölgesi olarak kabul edilmektedir. Bahsedilen bölge içerisinde çaycılık, sahilden 400-500 m yüksekliğe kadar birbirine eklenerek yer yer bir çay denizi oluşturmakta ve kimi yerlerde 1000 metre yükseklikte çay bahçelerinin kurulduğu görülmektedir. Araklı-Karadere’den başlayan Fatsa ilçesine kadar uzanan, çay yetiştiriciliğinin yönünden göreceli olarak daha az ekonomik bulunan bölge , ikinci sınıf çay bölgesi olarak tanımlanmaktadır (Kacar 1992).

Çay bahçelerimiz tohumla tesis edilmiştir. Kaliteli kuru çay üretimine uygun yaş çay ürünü elde edilmesi için; bakım, budama, gübreleme ve hasat gibi faaliyetler bilimsel tekniğe uygun bir şekilde yapılmaktadır. Ülkemiz dünyada çay yetiştiriciliğinde zirai mücadele ilacı kullanmayan ender ülkelerden biridir.

Çay yapraklarının içeriğinde % 1-4 oranında kafein, % 10-24 oranında tanen, az miktarda uçucu yağ bulunur. Çayın uyarıcı, mideyi, idrar arttırıcı ve kabızlık yapıcı yan etkileri vardır. İçine başka maddelerin karıştırılmadığı şartlarda bir fincan çayda dört kalori ve B vitamini kompleksleri ihtiva eder. Çayın uyarıcı etkisini kafein, buruk tadını ve rengini tanen, kokusunu ise uçucu yağlar verir.

Dünyada genellikle sıcak veya soğuk içecek olarak tüketilen çay, Birmanya ve Tayland gibi bazı Asya ülkelerinde salamura şeklinde, sebze niyetine de kullanılmaktadır. Sadece üst körpe yaprakların kullanıldığı çay imalatında tam yetişkin bir bitkiden 70 gram kadar kuru çay elde edilebilir. İyi bakım şartlarında bir çay bitkisinin üretkenliği 40 yıl kadar sürebilir (Anonim 2002a).

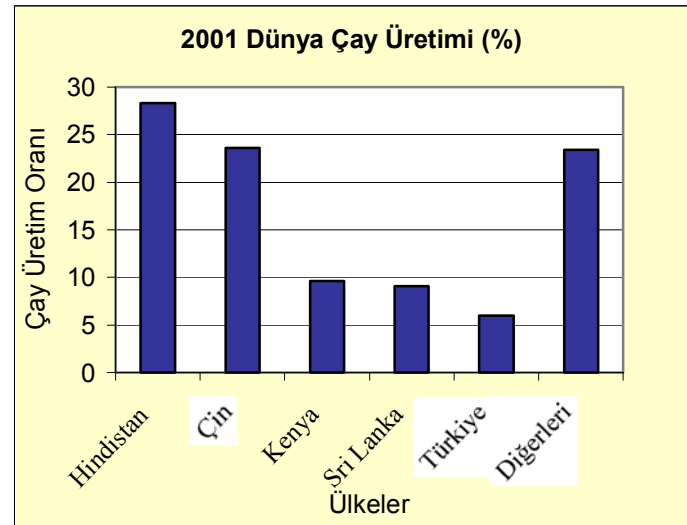
Pek çok çay üreticisi ülkeler bu türün verim ve kalitesini arttırmak amacı ile araştırmalara başlamış ve bu amaçla istasyonlar kurmuşlardır. Günümüzde ulaşılan boyutlarda, uluslararası çay ticaretinin % 98 ‘i siyah çay (mayalanmış) ve % 2’si yeşil çay (mayalanmamış) olup, ülkemizde sadece karaçay üretilmektedir. Yeşilçay daha çok uzak doğu ülkelerinin (Japonya, Çin ve Tayvan) geleneksel çay törenlerinde kullanılmaktadır.

Şu anda dünyanın en önemli çay üreticisi ülkeler arasında Hindistan, Çin, Sri Lanka (eski adı Seylan) Kenya ve Türkiye bulunmaktadır.

2. Dünyada Durum

Dünyada, ülkemizin de içinde bulunduğu 40 kadar ülkede çay tarımı yapılmaktadır. Dünya çay üretimi (siyah ve yeşil) yaklaşık 2.800.000 ton'dur. Dünya çay üretiminde, % 28.3 ile Hindistan birinci, % 23.6 ile Çin ikinci, % 9.6 ile Kenya üçüncü, % 9.1 ile Sri Lanka dördüncü, % 6 ile TÜRKİYE beşinci ve % 23.4 ile diğer ülkeler yer almaktadır.

Ülkeler bazında ise kişi başına yıllık çay tüketimi, sırası ile İrlanda Cumhuriyeti 3230 gramla birinci, İngiltere 2620 gramla ikinci, Kuveyt 2550 gramla üçüncü, Türkiye 2300 gramla dördüncü ve Katar 2080 gramla beşinci sırada yer almaktadırlar. Son sıralarda ise 110 gramla Tanzanya ve 90 gramla İtalya gözükmektedir (Anonim 2002b).

Kaynak: <http://www.caykur.gov.tr/>

Dünya Çay Üretim, İç Tüketim ve İthalat Değerleri (Bin Ton)

Değerler / Yıllar	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Üretim	2538	2581	2438	2553	2520	2525	2649	2736	2990	2903	2923	3021
İç Tüketim	1405	1504	1424	1400	1487	1432	1524	1534	1687	1643	1593	1631
İthalat	1100	1093	1040	1133	1051	1082	1147	1198	1236	1228	1256	1292
Toplam Tüketim	2505	2597	2464	2533	2538	2514	2671	2732	2923	2871	2849	2923
Fark	33	-16	-34	*	-18	11	-22	4	67	32	74	98

Kaynak : (Anonim 2002b)

3. Türkiye'de Durum

Türkiye çay üretiminde başlangıçta ithal ikameci bir strateji benimsemiş, çay ihracatı ile ilgili bir politika oluşturmamıştır. Ne var ki 1984 yılında özel sektör işletmelerin de devreye girmesi, çay tarım alanlarının genişlemesi ile birlikte üretim miktarının yükselmesi, ihracata yönelik çalışmaların yapılması, strateji ve politikaların belirlenmesi ihtiyacını doğurmuştur.

Ancak Türkiye, Dünya'nın en büyük çay üreticisi ülkeler arasında yer almasına rağmen bu güne kadar bazı istisna yıllar hariç, Dünya çay ihracatından yeterli payı alamamıştır. Bilindiği gibi, Dünya çay ticaretinde önemli olan iki temel faktör fiyat ve kalitedir. Çay ihracatı yapan üretici ülkelerin üretim maliyeti, ülkemiz kuru çay üretim maliyetinin altındadır. Bunun temel sebebi işçilik ve hammadde fiyatlarının düşüklüğüdür. İhracatta fiyat engelinin yanısıra kalite konusunda da sorunlar yaşamaktadır. Sektörün hammadde kaynağı durumundaki çay bahçelerinin ıslahı, tarımsal teknik yöntemlerinin uygulanması, hasatta kalite standardına özen gösterilmesi ve üretim teknolojinin geliştirilmesi ile kalite engelinin çözülmesi sağlanabilecektir.

Ülkemizde iç tüketimin karşılanması için sürdürülen çabaların uzun yıllar devam etmesi ve tüketim ihtiyacının yıllar itibari ile artış göstermesi, ihracata yönelik ciddi üretim çalışmalarının yapılmasını önemli

ölçüde engellemiştir. Kaldı ki 1970 yılına kadar net ithalatçı ülke konumunda olan Türkiye, daha sonraki yıllarda, artan üretim ile miktar bakımından ihracat yapabilecek düzeye ulaşmıştır (Anonim 1997).

Ekonomik ve sosyal yönden daha etkin bir hale getirilmesi amacıyla çay tarımı ve çay sanayi 1971 yılında yeniden düzenlendi. 6 Aralık 1971 tarihinde çıkarılan 1497 sayılı **Çay Kurumu Kanunu** ile Tekel İşletmeleri Genel Müdürlüğü vasıtasıyla sürdürülen çay tekeli; el değiştirerek, tüzel kişiliğe sahip, faaliyetlerinde özerk ve sorumluluğu, sermayesi ile sınırlı bir Devlet teşekkülü olan ÇAYKUR kurularak çay endüstrisi ve tarımı Çay Kurumu adı ile oluşturulan bu organizasyon aracılığıyla sürdürülmeye başlanmıştır.

Çaydaki gelişmelerin dünü ve bugünü dikkate alındığında, çayda en büyük değişikliğin 4 Aralık 1984 tarihli ve 3092 sayılı Çay Kanunu ile gerçekleştiği görülmektedir. Bu kanunla çayın tarımı, üretimi, işlenmesi ve satışı serbest bırakılmıştır. Böylece gerçek ve tüzel kişilere üreticilerden yaş çay yaprağı satın alabilmelerine, çay işleme ve çay paketleme fabrikalarını kurup işletmelerine imkan tanınmıştır. Kanun çayda devlet tekeli kaldırılmış, devlet sektörü ile özel sektörün yan yana çalışması sağlanmıştır. Ancak çay tarım alanlarının belirlenmesi Bakanlar Kurulunun yetkisine bırakılmıştır. Bakanlar kurulunun belirlediği alanlar dışında çay tarımı yasaklanmış, çay tarım alanlarına giren yörelerde çay bahçesi kuracakların önceden ruhsat almaları zorunlu kılınmıştır.

Şu anda; Doğu Karadeniz Bölgesi'nde 45'i kamuya ve 312'si özel sektöre ait olmak üzere, toplam 357 üretim fabrikasında 17.689 ton/gün kapasite ile faaliyet gösterilmektedir (Demet 2002).

Türkiye'de Çay Üretim, İç Tüketim İhracat ve İthalat Değerleri (Bin Ton)

Değerler / Yıllar	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Üretim (2)	134	137	164	174	162	166	141	149	150	200	145	160
İç Tüketim (5)	136	138	140	143	145	146	148	151	154	157	163	166
İhracat (3)	28	2	9	35	4	1	5	16	17	4	7	5
İthalat (4)	2	2	2	2	3	15	31	34	29	25	20	17
Fark	-28	-1	17	-2	16	34	19	16	8	64	-5	6

Kaynak: (Anonim 2002b)

Yukarıdaki tabloda, üretimle tüketimin birbirine yakın olduğu, bazı istisnai durumların bunu etkilemediği görülmektedir. Üretimle tüketimin birbirine yakın olması ihracatın da az olmasına neden olmaktadır. Bunun yanında son yıllara baktığımızda, ithal çayların tüketici isteğine göre şekillendiğini görüyoruz. Bu verilere göre, Türkiye'nin büyük bir üretici ve aynı zamanda büyük bir tüketici olduğunu söyleye biliriz.

4. Genel değerlendirme

Ülkemizde çay tarımında **temel sorun, yaş çay yaprağı kalitesi** ile ilgilidir. Ürün kalitesinin yükseltilmesi, büyük ölçüde, tarımsal teknik tedbirlerin zamanında ve doğru şekilde alınmasına bağlıdır. 1993 yılında başlatılan ve halen sürdürülen budama çalışmasının kaliteli yaş yaprak üretiminde sektöre önemli katkıları olmuştur. Budama ile birlikte gübreleme ve hasat işlemleri de tekniğine göre yapılmalıdır. Çay makasının tekniğine uygun kullanılmaması ve gübrenin bilinçsizce kullanılması, ürün kalitesinin azalmasına ve toprak yapısının bozulmasına neden olmaktadır.

Çay bahçelerimizin **ikinci sorunu; verim yaşını tamamlamış çay bahçeleridir**. 767 bin dekar çay tarım alanının %30'u 50 yaşın üzerinde, ekonomik verim yaşını tamamlamış çaylıklardan oluşmaktadır. Kaliteli yaş yaprak üretimi için, yaşlanmış çay bahçelerinin kaliteli çay tipleri ile belirli bir plan dahilinde yenilenmesi gerekmektedir.

Çay tarımı ile ilgili **üçüncü temel sorun ise, yaş yaprak alım standardı** konusudur. Kaliteli kuru çay kaliteli yaş çay yaprağından üretilmektedir. Kamu ve özel sektör işletmeleri arasında alım standardı konusunda uygulama farklılıkları bulunmaktadır. Bu farklılık, çay üreticilerinin daha dikkatsizce ve standart dışı hasat yapmalarına neden olmaktadır. Makasın tekniğine uygun kullanılmaması ve standart dışı toplanan ürünün satın alınması, kalitesiz kuru çay üretimini artırmaktadır. Alım standardı konusunda, sektörde birlikte hareket etme anlayışı hakim olmalıdır.

Çay tarımının **dördüncü temel sorunu; tarım alanlarının giderek genişlemesidir**. Çay tarımı, ruhsatlı bir tarımdır ve tarım alanları bakanlar kurulu kararı ile belirlenmiştir. 1994 yılında tüm çay plantasyonları ölçülerek 767 bin dekar çaylık olduğu tespit edilmiştir. 93/5096 sayılı Kararname ile yeni çaylık tesisi yasaklanmış olmasına rağmen, çay tarım alanları ekolojik sınırlar dışına doğru giderek genişlemektedir. Bu durum sektörde kalitesiz yaprak üretimine ve üretim fazlalığına yol açmaktadır. Çaykur, çay tarım alanlarının genişlemesini önleyebilmek ve kaliteli yaş çay yaprağı satın almak amacıyla, 2000 yılından itibaren yaş çay alımlarında **alım planı** uygulamasına geçmiştir. Alım planı, 767 bin dekar alanda üretilen yaş çay yaprağı üretim potansiyeli dikkate alınarak yapılmıştır. Ruhsatsız çay bahçelerinde üretilen ürün alım programına dahil edilmemektedir. Bu uygulama sonucunda bölgede yeni çaylık tesis edilmesi büyük ölçüde önlenmekte, Ruhsatlı üreticilerin üreticilik hakları korunmaktadır. Yaş çay ürünü kalite değerini muhafaza ettiği süre içinde hasat edilip, işleme imkanı sağlanmaktadır. Ancak alım planı uygulaması sektör deki tüm işletmeler tarafından yapılmalıdır (Ural 2002).

KAYNAKLAR

- Ural,N., (2002) Çay Tarım ve Sanayi. <http://www.tea.birdemet.net/>
 Demet,M., (2002) Türk Çaycılığın Hikayesi. <http://www.tea.birdemet.net/>
 Kacar, B., (1992), Yapraktan Bardağa Çay, T.C. Ziraat Kültür Yay. No:23
 Anonim 1997. Türkiye’de Çay Üretimi (Tarım ve Köy Dergisi, Eylül-Ekim .Sayı 117.)
 Anonim 2002a. Çayın Tanımı ve Öyküsü (Hasad Dergisi, Ocak. Sayı 200)
 Anonim 2002b. <http://www.tea.birdemet.net/>
 Anonim 2002c. <http://www.caykur.gov.tr/>

TARIMSAL EKONOMİ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

PK.34 06100 Bakanlıklar/Ankara
 Tel:0.312.326 0006
 Faks:0.312.322 8531
 Web: <http://www.aeri.org.tr>
 e-mail: aeri@aeri.org.tr